

Koncept izjavljanja je bil pogosto predmet ostrih kritik. Nekateri so videli v njem zadnji poskus ohranitve subjekta v govorici (npr. Kuentz), drugi ideološki konstrukt (Pêcheux) ali pa nevarno polisemijo (Jacques). Vendar je vpliv koncepta na razvoj teoretske refleksije govorice nesporen.

Tu se ne bomo spuščali v podrobnejšo historično raziskavo. Preiskali bomo le nekatere sodobne aplikacije koncepta, zgodovinske razsežnosti pa se bomo dotaknili le toliko, kolikor je neizogibno za opredelitev nasprotij v sodobnem razumevanju. V tem okviru je pomembno, da je koncept vseskozi - od latinskih gramatik, ki so ločevale med "utteratio" in "utteratum", dalje - deloval kot sestavina binoma "izjavljanje - izjava" in bil potemtakem določen z intuitivnim razlikovanjem, v katerem je "proces" postavljen nasproti "stanju", "produkcija" "produktu", "dinamično" "statičnemu", "subjektivno" "objektivnemu", "strukturirajoče načelo" "strukтури" itd. Omeniti velja, da je filozofsko-ontološka teorija vezala govorico prek subjekta izjavljanja na izvore "smisla", na "resnico", "zgodovino", "generično bistvo človeka" ipd. Descartes, Locke in Kant so omogočili premestitev poudarka: koncept izjavljanja se prične osamosvajati od vprašanj o "biti in bistvu govorice" in se vse pogosteje vključuje v razmislek o pogojih in strukturi znanstvene vednosti o govorici.

Koncem devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja sta dve teoriji izbrali pot nefilozofske obravnave izjavljanja. Saussurov pojem govora je vsaj z enim od svojih pomenov (govor kot individualna dejavnost) pokazal na možnost empirično-deskriptivne obravnave, Ballyjeva stilistika pa na ožjo možnost psihološke analize izjavljanja.

Na terminološki ravni so novejšje teoretske konceptualizacije pojma vezane predvsem na francoski izraz "énonciation", ki izvira iz latinske morfološke strukture "ex-nouncere". V anglosaškem prostoru se je uveljavila druga latinska različica, "utteratio" - "utteratum", vendar ne v obliki "utterance", ki največkrat pomeni "izjavo", temveč v obliki "issuing of Utterance" (Austin, 1976, str. 92). Hkrati pa se je v tem prostoru od Peirca dalje uveljavljala tudi neologizem "to enunciate", "enunciation". Italijanska izraza "enunziare", "enunziatione" in nemška "aussern", "Ausserung" se s svojimi pomenskimi sestavinami vsaj približno skladajo s francosko različico ("énoncer", "énonciation"). Vsekakor se je izraz najtrdneje zasidral v francoski teoretski tradiciji. K temu je pripomoglo predvsem delo E. Benvenista, ki ni le izhodišče semiotične analize izjavljanja, temveč je vplivalo tudi v anglosaškem filozofskem prostoru, med drugim na del "oxfordske šole" (prim. Mitchell, 1983). Benveniste se je od sredine petdesetih let

dalje sistematično ukvarjal z različnimi vidiki izjavljanja in čeprav je uporabljal predvsem jezikoslovno metodologijo, je posredno odpiral tudi številna filozofska vprašanja. V knjižni izdaji njegovih razprav so analize, katerih predmet je izjavljanje, zbrane pod naslovom "Človek v jeziku" (Benveniste, 1966, str. 225-285, 1974, str. 197-280). V nekaterih njegovih definicijah izjavljanja je še prisoten intuitivistični pojem "raba" (utilisation). Tako je, na primer, izjavljanje opisano kot "raba, ki spravi jezik v tek" (Benveniste, 1974, str. 80). Vendar je izjavljanje hkrati opredeljeno tudi kot "dejanje, ki proizvede izjavo" (prav tam) in kot "individualno spreminjanje jezika v diskurz" (isto, str. 81). Te definicije določajo prvega od treh pomenov pojma izjavljanje, s katerimi se bomo tu ukvarjali. Izjavljanje je v njih mišljeno kot pretvarjanje virtualnih sestavov govornice v "faktični" diskurz; pred izjavljanjem je govornica le možnost (prav tam).

Benveniste je vzpostavil samostojno jezikoslovno, pa tudi semiotično in filozofsko problematiko izjavljanja z opredelitvijo razlike med Saussurovim govorom in "splošnim dejstvom izjavljanja" (fait général d'énonciation - Benveniste, 1974, str. 80). Govor (la parole) je v strukturalnem jezikoslovju dobil dva različna pomena. Na eni strani je pomenil izkustveno, individualno govorno dejavnost, na drugi strani pa produkte te dejavnosti (proizvedeni tekst izjave, diskurz). Benveniste je v sintagmi "splošno dejstvo izjavljanja" ločil izjavljanje od izkustvene govorne dejavnosti, ki lahko postane le predmet empiričnih disciplin. "Splošno dejstvo" se nanaša na "občosti", regularnosti izjavljanja. S tem je začrtal pot neempirične in generativne teorije izjavljanja. Vendar je izjavljanje ločil tudi od drugega pomena Saussurovega "govora"; izrecno je poudaril, da predmet teorije izjavljanja ni "tekst izjave", temveč "produksijsko dejanje" (Benveniste, 1974, str. 80).

Malce nejasno je avtor opredelil razmerje med izjavljanjem in diskurzom. Zadnji izraz je nekajkrat uporabil za opis dejavnosti, ki jo je sicer označeval kot izjavljanje. Tako je, na primer, govoril o "instanci diskurza" in o "diskurzivnih dejanjih" (Benveniste, 1966, pogl. Človek v jeziku). Kadar pa je za isti pojav uporabil izraz "izjavljanje", je izraz "diskurz" postal oznaka za "tekst izjave". Ta interpretacija diskurza se je približala razlagi, ki je prevladovala v distribucionalističnih "analizah diskurza" (Harris, Dubois), kjer je "diskurz" pomenil pridobljeni korpus tekstnega gradiva. Približala pa se je tudi pomenu, ki ga ima izraz v "tekstni lingvistiki" (nemški termin za posebno jezikoslovno disciplino) oziroma "diskurzivni lingvistiki" (anglosaški termin); v tem primeru gre za "tekstualne" enote, večja od stavka.

Benvenistove analize izjavljanja so Saussurovo "diado" (dihotomijo) "jezik - govor" nadomestile s triadično shemo "jezik - izjavljanje - govor", v kateri je izjavljanje posredujoča "instanca" med imanentnim, virtualnim sistemom (la langue) in individualno izkustveno dejavnostjo govorcev. V tej potezi je določena analogija s pragmatično predstavo o regularnosti (pravilih itd.) "rabe", ki je analizo od neskončno variabilnih izkustvenih dejanj k "občostim" v "govornih dejanjih".

V Benvenistovi "teoriji izjavljanja" je zaslediti tudi nekatere prvine ontologije subjekta. Njeno izhodišče je teza, da se človek konstituira kot subjekt "v govornici in prek nje" (Benveniste, 1974, str. 259); "ego" pripada "biti" govornice, v slednji je temelj subjektivitete subjekta itd.; vse to so ontološke teze, ki se oddaljujejo od vprašanja o pogojih in strukturi znanstvenega spoznavanja govornice.

Vendar se k temu vprašanju povrne Benvenistova analiza izjavljalne vzajemnosti. Izjavljajoči subjekt ("jaz") in naslovnik izjave ("ti") v njej nista opredeljena kot

ontološki, temveč kot lingvistični vrednosti, ki se jima znanstveno jezikoslovje približa v raziskavi delovanja "formalnega aparata izjavljanja" (Benveniste, 1974, str. 79-88). Tu avtor že uveljavlja *epistemološko* kategorijo, ki v temelju določa strukturalni jezikoslovni, pa tudi semiotični spoznavni pristop: "formo". "Jaz" in "ti" nista avtohtoni, substancialni vrednosti, temveč izključno relacijski vrednosti, ki dobita pomen šele v *strukturi izjavjalne vzajemnosti* (Benveniste, 1966, str. 260). "Ti" je *vzajemnostna implikacija* "jaz-a" (prav tam). Tudi razred referencialnih vrednosti - "on/ona/ono" - ne pomeni "zunajjezikovne substance", temveč le "ne-osebo" (non-personne), torej nekaj, kar se konstituira kot negacija strukture "jaz" - "ti". Benveniste je iz teh zamisli razvil formalni, relacijski koncept subjektivnosti v govorici.

Isti avtor pa se je ukvarjal še z nekim vidikom izjavljanja. Pozornost je namenil tudi vprašanju, kako se v govorici *odraža* dejavnost dejanskih, ne "gramatikalnih"-semiotičnih, temveč empiričnih subjektov govora. Ta tretji vidik izjavljanja je tematiziral predvsem s pojmom "indic" (indice) in "indikator" (indicateur). Dejanski subjekti izjavljanja se "vpišejo" v tekst proizvedenih izjav, v njem pustijo "sled" svojega delovanja.

Nekateare leksične enote opravljajo funkcijo notranjega organiziranja govornega prostora. "Ego" je zmerom tista (empirična) oseba, ki v danem trenutku reče "ego". Izraz je v bistvu "sistematično nedoločen" (Ducrotova oznaka), veže se na vsakokratnega govorca, na "točko izjavljanja", ki jo označuje pronominalna zveza "jaz-tukaj-zdaj" (Benveniste, 1974, pogl. 5). "Sled", ki jo pusti izjavljajoča subjektivnost v tekstu izjave, pa ni sestavljena le iz teh zaimkov, temveč se manifestira tudi v tistih sintaktično-semantičnih prvinah govornice, ki kažejo proč od "točke izjavljanja", vendar jim le-ta daje pomen; sem sodijo, na primer, izrazi "tam", "včeraj", "jutri" itd.

Benveniste je pojem izjavljanja večkrat zblížal s pojmom govornega dejanja. Nesporno je, da je še pred objavo Austinovih predavanj o govornih dejanjih analiziral isti pojav kot angleški filozof. Vendar je v tej zvezi uporabljal izraz "dejanje izjavljanja" in ne "govorna dejanja". Vprašanje o teh "dejanjih" je projiciral na aristotelovsko dualistično shemo *dictum - modus*. Razlike med "zatrdilno", "vprašalno" in "imperativno pozicijo" so bile zanj razlike med *modalitetami*, v katerih "se odraža temeljno ravnanje človeka, ki govori in v govoru učinkuje na sogovornika" (Benveniste, 1966, str. 130). To stališče je pomembno zato, ker postavlja drugi člen pojmovnega para "dictum - modus" na povsem drugačno podlago, kot pa je to veljalo za predhodne teorije; Ballyjeve modalitete so bile subjektivne, komplementarne psihološke vrednosti govora, Benvenistove modalitete pa so sestavina vplivajnskega medsubjektivnega razmerja.

Predno se lotimo natančneje razčlenitve razmerja med pojmom modaliteta in izjavljanja, moramo strniti ugotovitve o Benvenistovem prispevku k problematiki izjavljanja. Najpreprosteje jih je povzeti s sklepom, da je jezikoslovec opravil uvodno analizo naslednjih treh vidikov izjavljanja:

1. izjavljanja kot lingvistične dejavnosti, ki pretvarja virtualne sestave govornice v "faktični" govor,
2. izjavljanja kot subjektivnega pola govornice,
3. izjavljanja kot "vpisovanja" empiričnih subjektov v "tekste izjav".

Pojem modalitete se ni vključeval v teorije izjavljanja po enotnem ključu. "Modalitete izjavljanja", o katerih govorijo "protopragmatične" teorije z začetka tega stoletja (jezikoslovne teorije, stilistike, poetike, prve psihološke analize), nimajo dosti skupnega z logičkim konceptom, ki je kmalu postal bolj znan. Logiške modalne analize

(domisljimo se, npr. znane delitve na kategorične, hipotetične in apodiktične sodbe) izhajajo iz bistveno drugačne spoznavne zasnove kot "teorije izjavljanja. Ne ukvarjajo se s postopki kontekstualne proizvodnje pomenov, temveč le z modalitetami predikacij, ki so specifične vrednosti *stavkov* (v okviru francoske epistemološke tradicije, ki ji pripadajo tudi semiotične in večina jezikoslovnih teorij izjavljanja, je ločnico med logičnimi in lingvističnimi-pragmatičnimi modalitetami koncem preteklega stoletja začrtala teorija logičnih modalitet L. Brunschvicga).

Pred pojavom Benvenistovih analiz so imele jezikoslovne, stilistične in literarne analize izjavljanja skupni imenovalec v psihološkem konceptu modalitete. Koncept je bil vezan na predstavo o *kontinuumu* sintaktičnih in semantičnih vrednosti, ki naj bi odražale psihično vsebino izjavljalne dejavnosti. Jezikoslovne in stilistične analize naj bi torej inventarizirale "slovnična" sredstva, ki ustrezajo posameznim vrstam psihičnih vsebin. Medtem ko so analize logičnih modalitet vezane na idejo diskontinuiranosti, sta tu vzporedno zamišljena kontinuum izraznih sredstev in kontinuum psiholoških vsebin; zato je v stilističnih analizah pogosto govor o "odtenkih".

Modus izjavljanja je v psihološki jezikoslovni teoriji F. Brunota na eni strani pojmovan kot splet sodb, čustev in volje govorca, na drugi strani pa kot celote jezikovnih sredstev, s katerimi se izražajo psihološke vsebine. To korelativno psihološko-jezikoslovno zamisel ponazarja naslov Brunotovega dela, *Misel in jezik* (Brunot, 1922). Podobna stališča je zagovarjal najznamenitejši avtor stilistične teorije Charles Bally. Oba avtorja sta torej sprejela psihološki koncept izjavljanja, govor pa definirala kot zvezo treh sestavin, psihološkega govorca, objektivne vsebine izjav in posebnih izraznih sredstev, ki manifestirajo govorčev subjektivni odnos do objektivne vsebine izjav.

To razumevanje nas ne oddalji le od logičnih modalitet, temveč tudi od predstave o govorni vzajemnosti, na kakršni je temeljila predhodnica stilističnih teorij, retorika. Številne "protopragmatične" teorije so okrepile predstavo o govorčevem solipsističnem položaju in iluzijo individualistične proizvodnje "pragmatičnega smisla". Razmerje med modaliteto in izjavljanjem je bilo dojeto kot razmerje med psihičnim in lingvističnim dejanjem. Modaliteta je po Ballyju "jezikovna forma intelektualne sodbe, afektivne sodbe ali volje, ki jo misleči subjekt *izjavi* (énoncé) v zvezi z neko percepcijo ali reprezentacijo svojega duha" (Bally, 1942, str. 3).

Čeprav vidijo nekateri avtorji (npr. Maingeneau, 1976) v stilistiki neposredno predhodnico teorije izjavljanja, moramo med njima vendarle potegniti jasno ločnico. Značilnost sodobnih teorij izjavljanja (ali njihovih fragmentov) je v tem, da se pretežno ukvarjajo z razmerji vzajemnosti med izjavljalnimi subjekti. Stilistični koncepti pa vežejo "pragmatični smisel" na položaj enega samega izjavljalnega subjekta. To stališče se odraža v konceptu modaliziranja, ki ga je razvil U. Weinreich, v Franciji pa ga je prevzel J. Dubois. Slednji je v svoji "teoriji diskurza", ki se je izmaknila vplivu strukturalnega jezikoslovja in sprejela glavna načela ameriške distribucionalistične lingvistike, posebno pozornost namenil razmerju med govorcem in izjavo (Dubois, 1969). Govorec naj bi se nasproti svoje izjave vzpostavil kot subjekt nasproti objektu; izjavi naj bi vtisnil poseben pečat, jo zaznamoval, "markiral".

Razmerje med subjektom in izjavo je mogoče razčleniti s pomočjo naslednjih štirih konceptov (Dubois, 1969):

1. Koncept *razdalje*: Če izjavljajoči subjekt prevzema "odgovornost" za implikacije izjave, je "razdalja" med subjektivnim položajem in strukturo "objektivne vsebine izjave"

minimalna. "Razdalja se poveča, če je izpostavljena razlika med subjektom izjavljanja in subjektom izjave.

2. Koncept *zraslosti*: Subjekt "markira" stopnjo svoje "zraslosti" z izjavo s pomočjo "modalizatorjev" ("gotovo", "morda", "očitno", različni glagolski načini itd.).

3. Koncept *prozornosti*: Govor je "prozoren" v svojem razmerju do "realnosti" (zunajgovornih objektov), če ga subjekt ne "modalizira", se pravi, če je iz njega "odsoten"; nasprotno pa intenzivnejša prisotnost subjekta v tekstu izjave povzroči, da postane le-ta delno ali povsem "neprozorna".

4. Koncept *napetosti*: Nekatere izjave vzpostavljajo "napetost" med izjavljajočim subjektom in naslovnikom izjave. To velja zlasti za izjave s poudarjeno vlogo modalnih glagolov (morati, môči, želeči itd.); npr.: "Združiti moramo vse sile za ...". Nekatere vrste glagolov zmanjšujejo napetost (biti, imeti).

Tu kajpada ni mogoče spregledati, da je "motiv" tovrstnih teorij diskurza bistveno drugačen od "motivov" lingvistične teorije izjavljanja, kakršno je snoval Benveniste. Prehod od izjave k izjavljanju namreč tematizirajo kot sestop v "substanco" govornice, ali drugače, v diskurzivnih sestavih vidijo manifestacijo socialnih ali psihičnih dejstev in pojavov. Za Benvenistovo fragmentarno teorijo izjavljanja pa je značilno, da se v skladu z načelom imanentnosti ukvarja zlasti z znotrajdiskurzivno "formo" izjavljanja (opisuje, npr. "formalni aparat izjavljanja"), ne da bi določene tematizirala možnost korelacij z "zunajdiskurzivnimi" sestavi.

Benvenistovo delo je služilo kot izhodišče za razlikovanje med dvema vrstama modalitet, med modalitetami izjave in modalitetami izjavljanja. Razliko je definirala A. Meunier (1974), sklicujoč se na delo M. A. K. Hallidaya (1967 - 1968), R. Jakobsona (Jakobson, 1963) in J. Dubois (1969). Sprejela sta jo tudi D. Maingueneau (1976) in O. Ducrot (1972). *Modaliteta* izjave je določena z govorečevim odnosom do izjave-objekta. Govorec modalizira "jedro" izjave (predikacijo) na resničnostni ali vrednostni ravni. Tako nastanejo "aletične modalitete": "resnično", "neresnično", "možno", "verjetno" itd. (tu ne gre za resničnostne modalitete logičkih teorij, ki so rezultat zunanje resničnostne valorizacije stavkov-propozicij, temveč za "subjektivno" valorizacijo, ki je notranja operacija izjavljanja). Vrednostne modalitete so: "dobro", "slabo", "odvečno", "koristno" itd.

Modaliteto izjavljanja opredeljuje govorečev odnos do poslušalca. Razliko ponazarjajo naslednji zgledi:

- Gotovo bo prišel tudi Peter.
- Žal bo prišel tudi Peter.

V izjavah nastopa ista modaliteta izjavljanja (zatrtilna), vendar različni modaliteti izjave ("verjetnost", "obžalovanje").

- Gotovo bo prišel tudi Peter.
- Ali je gotovo, da bo prišel tudi Peter?

Tu imamo opraviti z isto modaliteto izjave in z različnima modalitetama izjavljanja (zatrtilna, vprašalna). Ta preprosta shema se je učinkovito vključila v empirično raziskovanje govornih struktur, vendar pa na konceptualni ravni ne pomeni bistvene novosti. O "modalitetah izjave" govorijo prevzaprav že številne "protopragmatične" teorije govornice iz prve polovice stoletja, ki so "pragmatični smisel" izjave obravnavale kot komplementarni smisel. Pojem modalitete izjavljanja pa v resnici zgolj obnavlja teoretsko izhodišče tistega dela sodobne lingvistične in filozofske pragmatike, ki je

razvil nekakšen "maksimalen program" (Parret, 1983), v katerem sta kontekstualnost oziroma izjavljajno razmerje med govorcem in poslušalcem dojeta kot poglobljena določilnica v sleherni "proizvodnji" pomenov.

V pojmu izjavljajnih modalitet, kakršnega smo definirali s pomočjo Benvenistove teorije in "teorij diskurza", pa je tudi neka bistvena metodološka omejitev. Ker so takšne izjavljajne modalitete neposredno odvisne od sintaktično-semantičnih sestavin izjave, pomenijo le *manifestirani* modus vzajemnostnega razmerja med producentom in naslovnikom izjave. Zatrtilna, vprašalna, imperativna modaliteta so manifestirane gramatikalne modalitete. Povsem so ločene od *implicitnih* izjavljajnih modalitet. Vendar je na drugi strani prav Benveniste sodeloval pri ukinitvi te omejitve. V njegovih spisih naletimo na stališča, ki pomenijo posplošitev zatrtilne (asertivne) modalitete izjavljanja, in sicer na implicitni ravni izjave. Avtor opiše to modaliteto kot "predikacijo" pa tudi kot "potrditev obstoja". Prisotna naj bi bila v vseh vrstah izjav. Vsaka izjava naj bi se z *implicitno trditvijo* "To je!" vezala na določen resničnostni sistem (Benveniste, 1966, str. 154). Iz te definicije splošne izjavljajne modalitete je eden najvidnejših predstavnikov narativne/diskurzivne semiotike J. - C. Coquet izpeljal tezo o dveh dejanjih, ki naj bi sestavljali asertivni modus izjavljanja:

1. "reči, da p"
2. "zatrčiti, da p"

V prvem primeru gre za "površinsko", manifestirano dejanje "rekanja", v drugem za logično-semantično dejanje, ki pripada *imanentnosti* izjave (Coquet, 1984, str. 13-14). Kategorialno shemo "eksplicitno - implicitno" je zamenjal značilni semiotični binom "manifestirano - imanentno". Univerzalna izjavljajna modaliteta je tu pojmovana kot *obči pogoj sleherne predikacije*. Ta predelava Benvenistove refleksije o funkciji izjavljanja v govorici, ki je nastala v francoski strukturalni semiotiki, je prav presenetljivo podobna enaki Peircovi analizi predikacije, kjer je "zatrđitev predikacije" opisana kot obči pogoj predikacije (Collected Papers, 5.546, 5.547). Zgodovinska preiskava bi nedvomno odkrila še kakšne druge povezave. Naj omenimo le eno. V Slovnici Port-Royala se funkcija glagola veže z univerzalno izjavljajno modaliteto afirmacije (Arnaud, Lancelot, 1969, str. 66).

Končno bi kazalo pregledati še zvezo med konceptom izjavljanja in konceptom govornega dejanja, vendar le toliko, kolikor jima lahko določimo nek skupen topos in iz njega izvirajočo skupno zadrego. Topos se izoblikuje s pojmom govornega subjekta in govorne medsubjektnosti. Tu seveda ne bomo obnavljali poglobljenih premis, s katerimi se vzpostavlja teorija govornih dejanj, kajti dovolj dobro so predstavljene v slovenskem prostoru. Opozoriti pa kaže na to, da se problematika subjekta v teorijah govornih dejanj vse prepogosto izmika natančnejši analizi (tako kot v nekaterih različicah teorije izjavljanja), čeprav ni težko odkriti, kako veliko vlogo ima v tem okviru. Če lahko ugotovimo, da je pretežni del sodobnih pragmatičnih analiz govornice usmerjen k vprašanju o apriornih možnostnih (ali uspešnostnih) pogojih govornih dejanj, potem je gotovo, da sodi med te pogoje tudi transcendentalistična predpostavka o govornem subjektu kot momentu, s katerim je določen pomen, učinek in obseg dejanj. To postane najbolj razvidno tedaj, ko se teorije govornih dejanj lotijo pojma intence. Postavimo za trenutek, da se intencionalne delijo na "monadične" in "diadične".

V najenostavnejši obliki "monadične" interpretacije govornega dejanja delujo predpostavka, da ilokucijsko intenco ali ilokucijski "smoter" (illocutionary point)

neposredno definira realna psihična operacija govorca. Poseben sintaktično-semantičen kod naj bi omogočil, da se intenca ("smoter") neposredno izrazi v besedilu izjave. Nekatere Searlove analize ilokucijskih dejanj se vsaj približajo temu razumevanju, če se mu že popolnoma ne prilagodijo. V njih deluje intenca kot "monadičen" pojem. Izvor in struktura intence sta določena z avtohtonim psihičnim aktom. Prvine "diadičnega" razumevanja po vsebujajo tiste intencionalne analize, ki izhajajo iz vzajemnostnega razmerja med govorcem in poslušalcem, prepoznanje intence pojmujejo kot rezultat sklepalnega procesa, intenci sami pa ne pripisujejo empiričnega ali mentalističnega statusa, temveč jo razumejo kot "odprto" in "javno" intenco, kot relacijsko entiteto, ki je "naravnana na to, da bi bila prepoznana kot nekaj, kar je naravnano na to, da bi bilo prepoznano" (Grice). "Diadično" razumevanje preusmeri pozornost od same govorceve intence na *vzajemnostno strukturo njene realizacije*, torej na to, da je "učinek intence dosežen v poslušalčevem prepoznanju, da ima govorec intenco proizvesti v njem učinek, ki naj bi ga poslušalec proizvedel tako, da prepozna govorcevo intenco, da bi proizvedel učinek" (Bachova in Harnisheva vzajemnostna struktura uresničevanja govorceve intence).

Temeljni ugovor zoper to, vsaj navidez popolnoma diadično razčlenitev govorne intencionalnosti je F. Jacques oblikoval takole: Tako kot v Jakobsonovi komunikacijski shemi (kjer nastopata "pošiljatelj" in "sprejemnik") se vzajemnostna relacija tudi v tem primeru nujno bere od leve proti desni (Jacques, 1983, str. 62). Analiza vzajemnostnega sklepanja (Grice idr.) naj bi s svojo kompleksnostjo in navidezno "diadičnostjo" le prikrila predpostavke, ki so v poenostavljenih intencionalnih analizah govornih dejanj še povsem razvidne. Te predpostavke naj bi bile v naslednjem (Jacques, 1983, str. 53):

1. Subjekt naj bi rekel natanko tisto, kar je rečeno (načelo semantične hegemonije).

2. Kar je rečeno, naj bi bilo naznačljiva funkcija tistega, kar subjekt hoče reči (načelo izrazljivosti).

3. Subjekt naj bi natanko vedel, kaj reče (načelo izjavljalne prozornosti).

Tu je F. Jacques izrekel nekaj očitkov, ki bi se jim resda kazalo brez zadržkov pridružiti tedaj, ko imamo v mislih najpreprostejše različice teorije govornih dejanj, kakršna je npr. Searlova, vendar postanejo vsaj delno neupravičeni v razmerju do nekaterih mnogo bolj kompleksnih poskusov obravnave medsubjektnih inferencialnih operacij, ki določajo ilokucijski pomen dejanja, pa tudi do tistih delov sodobne pragmatične teorije, ki v okviru dvomestnega modela - ki predpostavlja "soizjavljanje" vsaj dveh subjektov, govorca/izjavljalca in poslušalca/soizjavljalca - poudarjajo vlogo medsubjektnih pogajanj o nikoli dokončno "definiranem" ilokucijskem pomenu. O tistih teoretskih dosežkih pragmatike, ki presegajo načelo semantične hegemonije subjekta, tu žal ne moremo podrobneje govoriti. Vendar pa je nesporno, da se pragmatika nereflektirane subjektne predpostavke vsaj v eni od njenih vlog nikakor ne more odreči. To postane razvidno tedaj, ko se pragmatične analize ne ukvarjajo le s posameznim govornim dejanjem, temveč zajamejo večje diskurzivne enote. Oglejmo si zgled diskurzivne enote, ki jo D. Wunderlich imenuje "sekvenčni vzorec" (Sequenzmuster):

X: "Predavanje je v predavalnici D."

Y: "V predavalnici D torej."

X: "Da."

Tu opazimo, da dejanska vloga pragmatičnega subjekta vendarle odstopa od tiste idealne postavke za pragmatično analizo govorce, ki terja, da je govorne subjekte potrebno obravnavati le kot *učinek* operacij, ki potekajo v prostoru govorne vzajemnosti

(Sbisà, 1983, str. 100). Če trdimo, da je sekvenca sestavljena iz treh ilokucijskih dejanj, se pri tem opiramo na dejstvo, da druge izjave ni izrekel isti govorni subjekt kot prvo in da tretje izjave ni izrekel isti govorni subjekt kot drugo. Tu dobi pragmatični subjekt nenavadno pomembno vlogo. Nikakor ni mogoče reči, da je le "učinek govornih operacij", prej bi lahko trdili, da je s svojimi menjavami (turns) znova postal izhodišče pragmatične analize. Pretežni del sodobnih pragmatičnih analiz se ukvarja z ustreznim govorom, v glavnem torej z dialoško, konverzacijsko "govorno rabo". V njej deluje pragmatični govorni subjekt kot ena ključnih *apriornih* (in ne *aposteriornih*) vrednosti dejanja. Izkaže se, da v končni posledici vendarle deluje kot *meja*, če že ne kot *izvor* ilokucijskega dejanja, ilokucijske signifikacije in ilokucijske moči. Prek pragmatičnega govornega subjekta in njegovih "menjav" se vežejo ilokucijska dejanja med seboj, se "sestavljajo" v nize ali sekvence. Pragmatika najde v njem oporo za svojo *induktivno* metodo. Pragmatična analiza seže le do razmerja neposredne sosednosti med dvema ilokucijskima dejanjema, v katerega se kot vezni člen in hkrati kot ločnica vključuje pragmatični subjekt; od posameznega ilokucijskega dejanja torej prehaja k dvočlenski zvezi, nikoli ne uveljavlja nasprotnega izhodišča, ki bi jo vodilo od mnogočlenske *celote* govorne akcije k posameznim ilokucijskim enotam.

Tu smo naleteli na neko bistveno omejitev v pragmatičnem konceptu govornega (ilokucijskega) dejanja. Vloga, ki jo v dejanskih analizah opravlja pragmatični govorni subjekt, se ne sklada z idealnimi postavkami epistemološkega dvomestnega modela. Ta vloga veže pragmatiko na induktivno metodo in jo usmerja v lokalne analize govora. Dostop do *globalne organizacije govora* je močno otežen.

V nekem teoretskem kontekstu pa se lingvistična problematika izjavljanja, kakršna se je prvič zarisala v delu Benvenista, in pragmatično vprašanje o govornem dejanju tesno povežeta in izsilita teoretsko rešitev, ki obeta novo metodologije, vendar povzroča tudi vrsto nejasnosti in težav. Gre za semiotično obravnavo izjavljanja, ali natančneje, za obravnavo, ki ji lahko sledimo v delih avtorjev "Pariške semiotične šole" (prim. Justin, 1989). Ključ za razumevanje semiotičnega koncepta izjavljanja je pojem izjave. Čeprav je trditev navidez paradokсна, jo lahko hitro pojasnimo.

Pojem izjave se ne nanaša na "materialno" manifestacijo govora, temveč na sestav diferencialnih razmerij, ki ga manifestacija proizvede. Vendar pa iz semiotičnega epistemološkega modela izhaja, da semiotični objekt ni nikakršna zunajteoretska postavka, da torej ne "biva" neodvisno od semiotične teoretske dejavnosti, pojmovane kot semiotična "deskripcija", temveč je zmerom le semiotična artikulacija objekta. Zato mora pravzaprav slediti sklep, da je "izjava" v resnici poglobitveni način, kako si teorija predstavlja svoj objekt, je torej poglobitveni način teoretske reprezentacije objekta.

Ker v skladu s tem zunaj "izjave" ne more biti nobenega semiotičnega objekta, se mora tudi izjavljanje spremeniti v - "izjavo". Ta trditev je nemara dokaj nejasna, saj postavlja enačaj na mestu, kjer smo doslej jasno ločili med dvema "poloma" govornice, med izjavljanjem in izjavo. Vendar avtorja Semiotičnega slovarja nedvoumno postavita: "Izjavljanje je izjava, katere funkcija-predikat se imenuje intencionalnost in katere objekt je izjava-diskurz" (Greimas, Courtés, 1979, str. 127). V tej opredelitvi moramo najprej videti odklonilno stališče do možnosti, da bi bilo izjavljanje dojeto kot proces, ki šele privede do nastanka signifikacije, v smislu kavzalne zveze "vzrok-učinek". Zaradi dosledno uveljavljenega načela imanentnosti je meja "pomenotvornega tudi meja semiotične analize, ali drugače, vse je že "impregnirano" s pomeni, "pred-signifikantno"

zanjo ne obstaja. "Intencionalnost" moramo tu razumeti kot tranzitivno razmerje, pa tudi kot "usmerjenost k svetu" (*visée du monde* - isto). Ta navidezna ontološka poteza je v "splošni ekonomiji" semiotične teorije nekako nevtralizirana. "Svet" v tej zvezi ni mišljen kot realna "bitnost" zunaj govornice, temveč kot specifičen *diskurziven učinek*; v izjavljanju subjekt "konstruira svet-objekt" in pri tem "konstruira samega sebe" (isto). Ne subjekt ne "svet" nista "realna", gre za "iluzijo", "dozdevek" (*paraître*), "simulacijo" subjekta in sveta.

Številne Greimasove analize semiotičnega subjekta in diskurzivnega "sveta-objekta" se pričenjajo z uvodnim stavkom: "Vse poteka tako, kot da bi ..." ("Tout se passe comme si ..."). Nekateri analitiki Greimasovega dela so pričeli govoriti o semiotičnem "kot-da-bi-načelu" (npr. Parret, 1987). Če si dovolimo malce grobo parafrazo, lahko rečemo: Avtor semiotične analize ne ve ničesar o tem, kaj "*stoji za*" diskurzivnimi, "papirnimi" (to je priljubljen Greimasov izraz) "bitji" in "prikaznimi"; ničesar ne more vedeti o tem, ali je za njimi karkršnakoli "realnost", ki bi bila drugačna, bolj "stvarna" (v sociološkem, psihološkem, ontološkem smislu) od semiotične "realnosti", skratka, ne more vzpostaviti nobene primerjave med "semiotično eksistenco" in drugimi vrstami "eksistence". Njegovo zanimanje je usmerjeno le v sam diskurz. "Svet" je zanj le proizveden "dozdevek sveta", kar zadeva referente, tj. zunaj diskurzivne "bitnosti", pa lahko o njih ugotovi le to, da diskurz proizvaja vtis, "kot da se" nanaša na nekaj zunaj sebe. V tej luči je mogoče tudi pojasniti razmerje semiotične teorije do vprašanja o subjektivnosti v govornici. Običajna, ontološka formulacija vprašanja je: Je subjekt izjavljanja avtonomen ali heteronomen? V ozadju te formulacije slutimo vprašanje o izvoru in genezi govornice, pa vprašanje o genezi subjekta izjavljanja. S semiotičnega stališča je mogoče o subjektu izjavljanja reči le to, da v "konkretnem" diskurzu "funkcionira, *kot da bi bil* avtonomen", ali pa da deluje, "*kot da bi bil* heteronomen" (Parret, 1987, str. 34). Ontološka odločitev o "realnosti" subjektovega delovanja (izjavljanja) je zunaj epistemološke situacije, v kateri se konstituira narativna/diskurzivna semiotika.

Kljub tej enotni zasnovi pa ponujajo besedila narativne/diskurzivne semiotike vrsto povsem različnih definicij izjavljanja. Strnimo jih lahko v naslednji obliki:

1. Izjavljanje je nasprotje izjave-diskurza. Izjava-diskurz je "realizirana in manifestirana semiotična eksistenca". V trenutku svojega "nastanka" se dokončno loči od izjavljanja (od produkcijskega akta), ki ga je mogoče le rekonstruirati za nazaj. Izjavljanje je mogoče rekonstruirati na način "logičnega predpostavljjanja"; izjava pač logično predpostavlja predhodno izjavljanje (Greimas, Courtés, 1979, str. 126).

2. Izjavljanje je "simulacija", "dozdevek" izjavljanja, je "iluzorna, imaginarna bistnost", ki jo kot specifičen *pomenski učinek* proizvede izjava-diskurz. Tu dobi posebno vlogo pojem "izjavljalnega sklopa" (*embrayage*): potem ko "instace izjavljanja" projicira v izjavo "objektalne" vrednosti "ne-jaz", "ne-tukaj", "ne-zdaj", se ob morebitni prisotnosti deiktičnih (a izjavljajočega subjekta "kazočih") sestavin izjave lahko sproži nasproten proces, katerega rezultat je "iluzija", da sta izjavljalec in njegovo izjavljanje neposredno prisotna v sami izjavi. Tu je mogoče govoriti tudi o "sledu", ki jo v izjavo zariše subjekt izjavljanja, ali o njegovem "vpisu" v besedilo izjave. Analize deiktičnih sestavin "težijo k temu, da v analizah izjav proizvedejo nezadostno, pa vendar zanesljivo vednost o izjavljanju" (Greimas, Courtés, 1979, str. 356).

3. Izjavljanje je instanca posredovanja med virtualnostjo govornice in "dejanskim" govorom. Ta predstava o naravi izjavljalnih procesov je očitno v sorodu z

Benvenistovim jezikoslovnim konceptom izjavljanja. Vendar se semiotični pojem virtualnega ne nanaša na jezikovni sistem, o katerem govori strukturalno jezikoslovje, temveč na globinske logične operacije, ki naj bi bile imanentne govoru, in na modalno razsežnost govora (prim Justin, 1984, 1989).

4. Izjavljanje je dejanje. Edina možna semiotična reprezentacija dejanja pa je zopet izjava, ali bolje, splet dveh izjav; dejanje je pač tisto, kar "naredi" ("povzroči"), da nekaj "je", zato si ga je mogoče predstavljati kot splet dveh izjav, v katerem je neka "izjava delovanja" nadrejena neki "izjavi stanja".

Ob teh poskusih opredelitve samega koncepta sta se razvili dve različni spoznavni strategiji, okoli katerih so se grupirali teoretiki "Pariške semiotične šole". Prva od strategij je prilagojena takšnemu razumevanju izjavljalnih procesov, v katerem je izjavljalna subjektivnost nekakšna "sredotčna" subjektivnost (Parretov izraz). Naravnana je na deiktične sestavine izjav, na sled, ki jo izjavljalci rišejo v "svoje" izjave. Iz te strategije izhajajoče analize so zmerom lokalne; njihov poglavitni dosežek je v identifikaciji diskurzivnih vrednosti "jaz-tukaj-zdaj", ki predstavljajo organizacijsko središče govora.

Druga strategija išče povezavo med izjavljanjem in globalnim ustrojem diskurza. Posebnega pomena je zanj pojem elementarne izjave, ki vstopa v semiotično teorijo kot "kanonična in aksiomatična reprezentacija imanentne strukture diskurza" (Greimas, Courtés, 1979, str. 124). Omenjeni pojem v resnici izvira iz glosematike L. Hjelmsleva, kjer je govor o razredu izjav, ki jih je mogoče razstavljati na njihove sestavine, vendar same ne tvorijo enot višjega reda. V semiotikah in jezikoslovju prevladujejo - v skladu z aristotelovsko tradicijo - binaristične opredelitve elementarne izjavne (stavčne) strukture (Hjelmslev, Tesnière, Reichenbach, Chomsky, Greimas itd.). Tej prevladujoči predstavi ustreza semiotična definicija, ki govori o predikativno izraženi relaciji - funkciji med dvema aktantoma, subjektom in objektom. Vendar v okviru posamezne elementarne izjave - tako pač razlagajo avtorji "Pariške semiotične šole" - ni mogoče zajeti vprašanja o izjavljanju. Možnost za to se pojavi šele tedaj, ko si zamislimo zvezo dveh elementarnih izjav. Predikat prve izjave modalizira predikat druge izjave, ki opravlja deskriptivno funkcijo. Izjavljanje si je tako mogoče predstavljati kot moč, silo, s katero ena izjava deluje na drugo, zamislimo pa si lahko tudi modalno sintakso, ki se kot učinek izjavljanja razvija na implicitni ravni diskurza. Pojem sintakse dobi v tej zvezi pravzaprav pomen sintaktičnega delovanja ("faire syntaxique"), izjavljalni subjekt pa postane subjekt sintaktičnega delovanja, aktant. Vendar ta subjekt ni opredeljen kot "izvor" modalizacij, njegovo razmerje do objektov je razmerje naddoločitve. Semiotika ne dopušča možnosti, da bi se modalni sestavi na implicitni ravni diskurza organizirali kot oblika ego-reprezentacije izjavljalnega subjekta, prej bi lahko rekli, da jih obravnava kot "sredobežne" strukture.

Natančnejše analize semiotičnega koncepta izjavljanja na tem mestu ne moremo opraviti. Končati moramo z ugotovitvijo, da se v konceptu kaže notranji razcep, ki je posledica dveh sočasno delujočih spoznavnih strategij. Prva od njiju se ne razlikuje bistveno od lingvističnih postopkov, saj konstruira svoj predmet s pomočjo sledi, ki jih izjavljajoči subjekt riše v besedilo izjave - pomembna razlika je le v tem, da se semiotika ukvarja s sledmi, ki jih "aktanti sintaktičnega delovanja" puščajo v različnih "substancah", ne le v naravni govorici. Druga strategija je sestavljena iz postopkov, ki prenašajo splošni semiotični generativni model (tj. model pomenotvornega procesa, ki

opisuje pot možnega kognitivnega napredovanja od logičnih globinskih k diskurzivnim strukturam - cf. Justin, 1989) na problematiko izjavljanja. To so postopki, ki naj bi določili invariantne sestavine sleherne pomenotvornosti in prispevali k splošni formalni prediktibilnosti pomenotvornih operacij. Za pristop so značilne zelo velike omejitve. Kritike pa ne bi smeli začenjati z očitkom, da se zaradi splošnosti semiotičnega generativnega modela izgublja specifičnost nekega predmeta. Če sprejmemo trditev, da je "specifičnost predmeta" šele rezultat neke teoretske dejavnosti, moramo bistveno omejitev iskati drugje. Iz splošnega modela izpeljan opis izjavljanja se spoznavno ne more organizirati v *teorijo* izjavljanja, kajti slednja terja vsaj nekaj nezvedljivih metodoloških in konceptualnih rešitev.

LITERATURA

- Amaud, A., Lancelot, C., Grammaire générale et raisonnée, Paris, 1969 (1660).
 Austin, J. L., How to Do Things with Words, Oxford U. P., (2. izd.), London, 1976 (1962).
 Bach, K., Harnish, R. M., Linguistic Communication and Speech Acts, The MIT Press, Cambridge, Mass., London, 1984.
 Bally, C., Syntaxe de la modalité explicite, Cahiers F. de Saussure, 1942.
 Benveniste, E., Problèmes de linguistique générale, Gallimard, Paris, 1966 (I), 1974 (II)
 Brunot, F., La Pensée et la Langue, Masson, Paris, 1922.
 Coquet, J.-C., Le discours et son sujet, Klincksieck, Paris, 1984.
 Dubois, J., Lexicologie et analyse d'énoncé, Cahiers de lexicologie, 15, II.
 Ducrot, O., Dire et ne pas dire, Hermann, Paris, 1972.
 Greimas, A. J., Corutés, J., Sémiotique - Dictionnaire raisonné de la théorie du langage, Hachette, Paris, 1979.
 Grice, H. P., Meaning, The Philosophical Review, 67, 1957.
 Halliday, M. A. K., Learning How to Mean, Explorations in the Development of Language, 1975.
 Jacques, F., La mise en communauté de l'énonciation, Langages, 70, 1983.
 Jakobson, R., Essais de linguistique générale, Minuit, Paris, 1963.
 Justin, J., Pragmatski in modalni subjekt akulturacije, Anthropos, 1984, št. 3-4.
 Justin, J., Semiotika: od "znaka" k "operacijam", Anthropos, 1989, št. 1-2.
 Kuentz, P., Parole/discours, Langue française, 15, 1972.
 Maingeneau, D., Initiation aux méthodes de l'analyse de discours, Hachette, Paris, 1976.
 Meunier, A., Modalité et communication, Langue française, 21, 1974.
 Mitchell, S., Indexical Expressions and the Enunciation of Natural Languages, v: Semiotics unfolding, Proceedings of the Second Congress of the IASS, Mouton, Berlin, N. Y., Amsterdam, 1983.
 Parret, H., L'énonciation en tant que modalisation et déictisation, Langages, 70, 1983.
 Parret, H., De l'objet sémiotique, v: Sémiotique en jeu, Hadès-Benjamins, Amsterdam, 1987.
 Shisà, M., Actes de langage et (actes) d'énonciation, Langages, 60, 1983.
 Searle, J., Speech Acts, Cambridge U. P., Cambridge, 1969.
 Wunderlich, D., Was ist das für ein Sprechakt, v: G. Grewendorf (ur.), Sprechakttheorie und Semantik, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1979.